

Міністерство освіти і науки України
Карпатський національний університет
імені Василя Стефаника
факультет історії, політології і міжнародних відносин
кафедра всесвітньої історії

Марущенко
Олександр Володимирович

***Термінологічний словник-довідник
з історії країн Азії і Африки нового і новітнього
часу***

*Навчально-методичне видання
для студентів факультету історії, політології і
міжнародних відносин*

Івано-Франківськ
2025

УДК 94.5+94.6 (038)
ББК 63.3 (2/8) я 73
Т 35

Автор-укладач: кандидат історичних наук, доцент кафедри
всесвітньої історії Карпатського національного університету імені
Василя Стефаника О.В.Марущенко

Рекомендовано до друку Вченою радою факультету історії,
політології і міжнародних відносин Карпатського національного
університету імені Василя Стефаника (протокол № від 2025 р.

Рецензент: завідувач кафедри всесвітньої історії Карпатського
національного університету імені Василя Стефаника, доктор
історичних наук, професор О.С. Жерноклеєв.

Марущенко О.В.
Факультет історії, політології і міжнародних відносин Карпатського
національного університету імені Василя Стефаника

Вивчення історії країн Азії і Африки має велике наукове й практичне значення з огляду на роль цих країн у всесвітньо-історичному процесі, яка особливо зростає в наші дні. Після здобуття незалежності Україна виступає рівноправним учасником міжнародних відносин і будує свої стосунки з країнами Сходу на рівноправній основі, спираючись на досягнення минулого.

Сучасна українська історична наука взяла напрямок на формування власного сходознавства і потребує добре підготовлених фахівців нової генерації, які б неупереджено й об'єктивно вивчали історію країн Азії і Африки. Різнобічні знання про Схід необхідні всім, хто бере участь у розбудові взаємовигідних відносин України з країнами Азії і Африки — історикам, політологам, журналістам, правникам, бізнесменам тощо. Зростає і загальна кількість тих, хто, зокрема, на студентській лаві вивчає історію цивілізацій Сходу. А відтак існує гостра необхідність і потреба у випуску навчально-методичної, довідникової літератури.

Пропонований термінологічний словник-довідник дозволить, сподіваємось, удосконалити і поглибити знання студентів з нової і новітньої історії країн Азії і Африки, відкриє для них нові можливості для самостійного творчого пошуку.

Термінологічний словник

Анексія — захоплення, насильницьке приєднання території чужої держави.

Анклав — частина території однієї держави, оточена територією іншої чи інших держав і яка не має виходу до моря. Якщо анклав має вихід до моря, його називають напіванклавом.

“Антикомінтернівський пакт” — договір між Німеччиною і Японією, укладений 25.11.1936 р. у Берліні терміном на 5 років. Офіційно проголошеною метою “Антикомінтернівського пакту” було встановлення співробітництва для боротьби проти комунізму, який звинувачували в прагненні підкорити інші держави. Пакт був доповнений секретною угодою, яка передбачала, що в разі війни з СРСР сторони не будуть полегшувати його становище і без взаємної згоди не укладатимуть з СРСР політичних угод. “Антикомінтернівський пакт” викликав негативну реакцію й бурхливий протест з боку СРСР. До “Антикомінтернівського пакту” приєдналися Італія, Угорщина, Іспанія. 25.11. 1941 р. “Антикомінтернівський пакт ” було продовжено на 5 років, до нього приєдналися Болгарія, Данія, Фінляндія, Румунія, Словаччина, Хорватія, уряд окупованої японцями частини Китаю. Після розгрому Німеччини та її союзників у ході Другої світової війни “Антикомінтернівський пакт” припинив своє існування.

Апартеїд (роздільне проживання) — офіційна форма жорстокої расової дискримінації, за якої одні групи населення залежно від расової приналежності перебувають у нерівноправному становищі порівняно з

іншими групами, позбавляються чи обмежуються в політичних громадянських і соціально-економічних правах аж до ізоляції у спеціальних територіальних резерваціях. Метою апартеїду є утвердження панування однієї расової групи над іншою, її систематичне гноблення. У XIX-XX ст. апартеїд застосовувався урядами деяких країн, зокрема Південно-Африканської Республіки, щодо населення неєвропейського походження. Міжнародне право визнає апартеїд злочином проти людства, що є серйозною загрозою міжнародному миру та безпеці.

Арбаб — нові “поміщики”, які тісно пов'язані з купцями і беруть активну участь у внутрішній і зовнішній торгівлі.

Арбабі — те ж, що і мульк, — приватна земельна власність в Ірані, Османській імперії в XIX ст., пов'язана з розвитком товарно-грошових відносин.

Арпалики — в Османській імперії земельні наділи неспадкового типу. Зазвичай надавались цивільним чинам.

Ашар — податок, який платили селяни-орендарі в Османській імперії. Зазвичай земля була орендована у заїмів і тимаріотів. Податок складав 10 % врожаю. Частина податку утримувач землі залишав собі, частину повинен був вносити до державної казни. Остання умова виконувалась не завжди.

Ахімса — (санскр. “відмова від нанесення шкоди”). Основоположне поняття в джайнізмі, буддизмі й індуїзмі, що означає ненасильство. Відродилось на початку XX ст. в індуїзмі західницького спрямування і в

русі за незалежність Індії завдяки М.К.Ганді.

Бабізм — релігійна вчення Алі Мухаммеда Баба (1820-1850), що виникло в Ірані в 1847 р. Прихильники бабізму — бабіди — проповідували рівність людей, проголошували звільнення від податків, рівність чоловіків і жінок, зробили спробу встановлення спільності майна та його зрівняльного розподілу. Повстання бабідів (1848-1852) були жорстоко придушені.

Бакуфу (дослівно “уряд військового намету”) — зібрання японських сановників, які керують державою. Сформувалось в XII ст. в епоху першого сьогунату Мінамото. Складалося із представників князівських родів, особисто відданих сьогуну. В часи сьогунату Токугава (1603-1868) до складу уряду входили представники сімейств фудай дайме.

Баоцзя — система кругової поруки, поліційного нагляду в китайській сільській і міській общині часів династії Цин. Система баоцзя була узаконена у правління імператора Кансі (1662-1723).

Бей — бек, бег — пан, государ, нерідко князь. В ісламських країнах спочатку титул “бей” належав вельможним особам чи особам царського походження. В подальшому в Ірані (Персії) і Туреччині (Османській імперії) його присвоювали військовим і цивільним чинам.

Бест — засноване на старовинному звичаї право притулку на території священних, недоторканих місць в Ірані (Персії), наприклад, мечеті, гробниці. С XIX ст. — приміщення іноземних посольств і ряд інших установ.

Бехаїзм — релігійно-політична течія в ісламі. Виникла в середовищі послідовників Алі Мухаммеда Баба в середині XIX ст. після придушення бабідських повстань (1848-1852). Засновник Мірза Хусейн Алі Нурі, на прізвисько “Бехаулла”. Послідовники бехаїзму заперечують національні держави, проповідують ідеї єдності науки і релігії.

Богдохан — від монгольського “богдохан” - священний государ. Один із титулів китайських імператорів Цинської династії (1644-1912). Так в російських грамотах XVI — XVII ст. іменували імператорів Китаю.

Буддизм — одна з трьох світових релігій, зародилася в Індії в середині I тисячоліття до н. е. Поширилась в країнах Південно-Східної і Центральної Азії, Далекого Сходу. Засновник — принц Гаутама, Будда Шакья-Муні. В основі буддизму — чотири непорушні істини: життя є страждання; джерелом страждання є людські пристрасті, прив'язаності; мета людини — перервати страждання, розірвати коло народжень і смертей; спасіння, порятунок — у переході до нирвани, країни забуття, у злитті з Абсолютом. В XII ст. буддизм майже зникає з Індії, не змігши подолати індуїстську кастовість. Всередині буддизму є багато напрямків, наприклад, в Монголії — ламаїзм.

Буке (“військові будинки”) — військовий феодалний стан в Японії при Токугава, розділений на два розряди: дайме (можновладні князі) і рядові самураї — воїни-бусі, які не мають володінь.

Бури — африканери — нащадки європейців (французів, голландців), які переселилися в Південну Африку (мис Доброї Надії) в XVII ст., і втратили зв'язки з історичною батьківщиною. Створили державу бурів.

Бусі — військово-феодалний стан в Японії, який правив в XII — XIX ст.

Бусідо — (від японського “Шлях воїна”) кодекс поведінки японських самураїв. Вимагав вірності пану, суворого дотримання клятв, визнання військової справи єдиним достойним заняттям самурая.

Вазир — везир — візир — найвищий сановник і керівник відомства в багатьох країнах Близького і Середнього Сходу в Середні віки і в Новий час. Великий вазир — те ж, що і садр-азам (садразам). Перший міністр в уряді Ірану, Османської імперії та інших країн.

Вакуфи — вакфи — землі й інші види майна, які належали мусульманській общині і не обкладалися податками. Зазвичай вакуфи були приватними чи державними даруваннями мусульманським організаціям. Прибутки від вакуфів повинні були використовуватися на благодійні справи.

Валі — генерал-губернатори в Ірані, Османській імперії.

Варна — (букв. “колір”) — соціальна група в традиційному індійському суспільстві, приналежність до якої визначалась тільки народженням. Традиційне індійське суспільство поділялось на чотири варни: брахмани (жерці), кшатрії (правителі, адміністратори, воїни), вайшї (вільні члени общини, часто ремісники і торгівці), шудри (неповноправні члени общини, часто слуги).

Вілаєти — велаєти — області в Ірані, Османській імперії

(Туреччині). Входили до складу провінцій — еялетів (ейалетів). Вилайети — державно-адміністративні області в ісламських країнах, кордони яких співпадали з територіями розселення окремих племен чи з історичними областями, що ввійшли до складу імперій в результаті завоювань.

“Великий стрибок” — назва особливого курсу Комуністичної партії Китаю і уряду КНР часів Мао Цзедуну. На засіданні Політбюро ЦК КПК у серпні 1958 р. Мао Цзедун проголосив новий політичний курс, який передбачав будівництво соціалізму, “великий стрибок” і створення народних комун. Передбачалося, що протягом 7-10 років Китай зможе випередити СРСР та США і стати світовою державою. Ставку було зроблено на виснажливу екстенсивну працю багатомільйонного народу, який мав у величезних розмірах збільшити обсяги виробництва. Так, зростання кількісних показників виплавлення металів було забезпечено маленькими кустарними печами, що були побудовані мало не в усіх селянських подвір'ях. У сільському господарстві розгорнувся всезагальний перехід від кооперативів до народних комун, де усуспільнювалося все, навіть предмети домашнього вжитку. Селян позбавили особистого господарства, було запроваджено зрівнялівку у розподілі та безкоштовне харчування. Але незабаром стала відчутною гостра нестача продовольства та інших речей, необхідних для життєзабезпечення. Знизився життєвий рівень, зросла смертність, що досягла 30 млн., повсюдно лютував голод. До 1960 р. “великий стрибок” поставив економіку країни на межу катастрофи. Термін “Великий стрибок” часто використовується для позначення авантюрного намагання прискореними темпами кількісного зростання розв'язати ту чи іншу масштабну проблему.

Великі географічні відкриття — доба відкриттів європейськими

мореплавцями невідомих раніше морів та океанів, островів і континентів, здійснення першої навколосвітньої морської подорожі, колонізації заморських територій (кінець XV-XVII ст.). Нові географічні відкриття зумовлювалися насамперед бурхливим розвитком продуктивних сил, прагненням європейців задовольнити зрослі потреби в дорогоцінних металах і прянощах, відповідно, пошуками морських шляхів до Китаю та Індії. Великі географічні відкриття стали можливими завдяки значному прогресу в розвитку науки і техніки. Вони мали епохальне значення для історії Європи, Азії, Африки і Латинської Америки: виникли економічні зв'язки між найвіддаленішими континентами, відбулося переміщення торгових шляхів і центрів, почалося формування світового ринку, відбулася т. зв. революція цін, виникла колоніальна система.

Вето — заборона, право глави держави призупинити дію закону, прийнятого парламентом.

Восьмипрапорні війська — маньчжурські військові підрозділи, які завоювали Китай в 1644 р. В подальшому були опорою маньчжурської династії Цин (1644-1912). Кожен підрозділ мав прапор визначеного кольору.

Гандизм — соціально-політична та релігійно-філософська доктрина, що стала ідеологією національно-визвольного руху Індії в період її боротьби за незалежність у 20-40-х рр. XX ст. Дістала назву за іменем засновника вчення, ідеолога та лідера індійського національно-визвольного руху М.К.Ганді (1869-1948 рр.). Найважливішими ознаками гандизму, які впливають з його тісного зв'язку з традиціями індійського суспільства (головним чином селянства), є його соціальний ідеал —

сарвадайя, тобто суспільство загального добробуту, та метод його досягнення — сатьяграха, тобто наполегливість в істині. Основні політичні принципи і характерні риси гандизму: досягнення незалежності Індії мирними засобами шляхом залучення до визвольного руху широких народних мас, об'єднання в боротьбі за незалежність індійців будь-якої релігії, національності, касты під керівництвом партії Індійський національний конгрес, утвердження можливості досягнення загального миру і врегулювання конфліктів шляхом арбітражу, ідеалізація патріархальних відносин, заклики до відродження сільської громади, кустарних ремесел, апеляція до релігійних почуттів народних мас. Стрижнем гандизму став принцип ненасильства, сутність якого полягала у проведенні кампаній громадянської непокори, мітингів, демонстрацій, голодувань, харталів (припинення будь-якої ділової активності), відмові від співробітництва з англійськими колонізаторами — бойкотування колоніальних установ, навчальних закладів тощо.

Гоміньдан — національна партія в Китаї. Створений Сунь Ятсеном в 1912 р. на базі “Об'єднаного союзу”, брав активну участь в Синьхайській революції 1911-1913 рр., боровся за демократичну республіку. До 1927 р. - найбільш впливова партія в Китаї.

Гуанді — державні чи чиновницькі землі в Китаї часів династії Цин. Складали частину земельного фонду країни. В часи правління маньчжурів до земель гуанді належали: землі імператора і його сім'ї, впливових князів і маньчжурської аристократії, землі казни, монастирів, землі, пожалувані за службу офіцерам и солдатам “восьмипрапорних” військ. Часто не оброблялися, складали резервний фонд на північному сході Китаю.

Даосизм — філософське вчення в Китаї в IV-III ст до н.е., на основі якого в II ст. до н.е. складається релігія за тією ж назвою. Головне поняття даосизму — “Дао” — Шлях, сутність і першопричина світу, джерело його різноманітності. В даосизмі є божественний пантеон, очолюваний трійцею — Шан Ді (яшмовий владика), Лао Цзи і творець світу Пань Гу. Релігійна організація вибудовується за ієрархічною ознакою. Важливу роль відіграють жерці і монахи. На початку V ст. оформлюється віровчення і ритуал, даосизм стає державною релігією. В подальшому характерним є поєднання елементів буддизму, конфуціанства, побутових забобонів і містики.

Датун — букв. Велике Єднання. В традиційному Китаї утопічна ідея єдності всіх китайців-ханьців для створення держави Великого Благоденства — Тайпін Тяньго.

Дайме (дослівно князь) — великий землевласник-феодал в Японії, чий земельні угіддя давали сукупний річний прибуток не менше 10 тис. коку рису (коку — міра об'єму, яка дорівнює 180 літрам, коку рису важить 150 кг). Становлення князівств відноситься до XV ст., часу сьогунів дому Асикага, коли військові губернатори провінцій під впливом економічного розвитку країни суттєво розширили свої земельні володіння. Титул дайме відмінений в ході реформ Мейдзі і замість нього введені титули маркіза, графа, віконта.

Деколонізація — термін, що набув великого поширення наприкінці 1950-х рр. для позначення процесу визволення країн і народів “третього світу” від колоніального гноблення і набуття державного суверенітету. Спочатку термін “деколонізація” стосувався лише процесу, через який

азіатські та африканські народи виборювали політичну незалежність від колоніального правління. Пізніше його зміст було поширено на всі аспекти звільнення неєвропейських спільнот від зовнішнього контролю, домінування, визиску — політичні, економічні, культурні, - як до, так і після здобуття незалежності. В ширшому значенні деколонізація є частиною сучасного всесвітнього руху народів з небілим кольором шкіри за припинення експлуатації і панування білих, чим визначалися міжнародні відносини новітніх часів.

Деспотія — форма необмеженої самодержавної влади, яка відрізнялася свавіллям володаря і повною безправністю народу, а також держава, якою керує деспот. В країнах Сходу деспотія передбачала різну ступінь сакралізації влади.

Джагір — умовне неспадкове утримування (провінції, області, землі, міста) за несення державної служби. В Могольській державі джагірдар — правитель провінції і утримувач землі.

Джаджмані — общинно-кастова система прямого натурального обміну в індійському селі в Середні віки і в Новий час.

Джалса — рада з числа Могольської знаті і міщан під час національного повстання сипаїв в Індії (1857-1859). Члени джалси намагались керувати повстанням.

Джизья — подушний податок в ісламських державах. Стягувався з дорослих і вільних “людей Писання” (тобто християн) чоловічої статі, а також з інших немусульман. Відомий з часів Пророка Мухаммеда.

Джирга — рада старійшин при емірі Афганістану.

Джихад — (“посилення”) - боротьба за віру — боротьба на шляху Аллаха. Спочатку розумівся як боротьба на захист і за поширення ісламу. Джихад зазвичай означає збройну боротьбу з невірними в ім'я перемоги ісламу, в цьому значенні його синонімами виступають у мусульман слова “фатх” і “газават”, а у немусульман - “священна війна”.

Дзіюто (“Конституційно-ліберальна партія”) — виникла в Японії в 1881 р. До неї входили “нові поміщики” і сільська буржуазія. В перші роки боролася проти засилля в уряді представників колишніх князівських родів, кланів Сацума і Тьосю. Виступала за зниження поземельного податку. Найбільшу активність проявила в боротьбі за конституцію 1889 р., користувалася покровительством фінансово-промислового об'єднання Міцуї.

Дівані (діван) — центральна податково-фінансова установа в Могольській Індії. В Османській імперії і деяких інших мусульманських країнах — рада при володарі. В сучасних державах Близького і Середнього Сходу — урядові установи з адміністративних і судових справ.

Домініон — держава, яка була колонією Великобританії, потім входила в Британську Співдружність (спочатку Британську імперію). Главою держави в домініоні вважався англійський монарх, але при цьому зберігалось внутрішнє адміністративне і політичне самоврядування.

Закят — обов'язкова очищуюча милостиня, передбачена в Корані, один з п'яти стовпів ісламу. В мусульманських країнах закят-податок на

користь бідних складав до 10 % вартості майна віруючого.

Заїми — вершники Османської армії, що отримували за службу пожиттєві земельні володіння — зіамети.

Заміндар — людина, яка відповідає за збір податку-ренти з округів і груп сіл, спочатку — збирач податків. Займав найважливіше місце в багатоступеневій структурі адміністративно-податкового апарату Могольської Індії. Встановлена англійською Ост-Індською компанією система “постійного заміндарі” (1793 р.) перетворила заміндарів у власників землі і відповідальних платників податків.

Зіамети — велике земельне володіння військових ленників (вершників) в Османській імперії. Спочатку пожиттєве володіння, потім спадкове, на умовах служби синів ленника в кінноті.

Зулюм — назва деспотичного режиму турецького султана Абдул-Хаміда II (1876-1909 рр.).

Іена — грошова одиниця Японії, введена урядом в 1870 р., який монополізував право емісії державної валюти. Чеканилась із золота і срібла. Одна іена складалась із 100 сенів.

Ікта — тіуль, туюл, тійюль. Ікта — від дієслова “відрізати”, “наділяти” — в ісламських країнах передача державою права отримання податку (хараджу) з визначеної території. До XIII ст. ікта найчастіше була тимчасовим чи пожиттєвим утримуванням. При Моголах термін “ікта” зникає із офіційного використання. Замість нього з'являється союргал —

спадковий наділ і тіуль — тимчасовий чи пожиттєвий.

Індійський національний конгрес — політична партія в Індії, заснована в 1885 р. В 20-х роках ХХ ст. перетворилася в масову партію і перейшла до активної боротьби проти англійського колоніального режиму за національну незалежність. Після завоювання Індією незалежності Індійський національний конгрес (ІНК) з 1947 р. до 1977 р. був правлячою партією.

Іслам — наймолодша з трьох світових релігій поряд із християнством та буддизмом. Заснована у 622 р. релігійним реформатором Мухаммедом, який змушений був втекти з рідної йому Мекки, де панівні верстви не визнали його вчення, до Медини. Священна книга мусульман — Коран. Мухаммед диктував сури (розділи) Корану своїм учням. Таких сур у Корані 114. В них приділено увагу вимогам монотеїзму, вченню про рай і пекло, есхатології, полеміці з іудеями та християнами, обов'язкам віруючих, правовим питанням. За кількістю послідовників іслам посідає друге місце серед світових релігій після християнства (близько 1 млрд. 200 млн віруючих). Мусульманство виникло на Близькому Сході і розповсюджене головним чином у трьох регіонах — на Близькому і Середньому Сході, у частині Південної і Південно-Східної Азії, в Чорній Африці, а також на Балканах. Більшість мусульман у світі (бл. 80 %) - суніти, які є ортодоксальними мусульманами, що не визнають можливості посередництва між Аллахом і людьми після смерті Мухаммеда. Другий за кількістю послідовників напрям в ісламі — шиїзм. Його представники визнають 12 імамів із числа прямих нащадків пророка Алі. Головний принцип ісламу, а також головна мусульманська молитва пов'язані з визнанням винятковості Бога Аллаха та його пророка Мухаммеда. До

інших чотирьох вимог ісламу належать: намаз — щоденна п'ятиразова молитва; закят — податки на майно та прибуток, що встановлений шариатом; ураза — щорічний піст упродовж місяця та хадж — паломництво до Мекки, або Медини. виявом благочестя для мусульман вважається участь у джихаді — “священній війні” проти “невірних” з метою поширення ісламу. На основі Корану укладено зведення мусульманського права — шариат.

Іхетуань — “загони справедливості і миру”, таємні товариства в Китаї, організатори антиколоніальної боротьби в провінціях Шаньдунь і Чжілі в 1898-1901 гг. Повстання іхетуанів виникло як реакція низів традиційного суспільства на іноземну експансію. Ідеологічним прапором було конфуціанство і даосизм.

Камікадзе (божественний вітер) — Лютчик-смертник японської армії в період Другої світової війни. “Божественний вітер” - назва тайфуну, що 1281 р. розкидав гігантський міст з 35 тис. човнів, який було споруджено для переходу монгольської кінноти на японські острови. Спеціальні підрозділи камікадзе формувалися на добровільній основі й об'єднували п'ять тисяч пілотів, переважно молодих людей, колишніх студентів. Їх закликали померти, звернувшись до священних понять про віру, обов'язок і честь. Першим камікадзе в Японії вважають Масафумі Ариму, який 15.10.1944 р. спрямував свій літак на палубу американського авіаносця “Франклін”. Тактику камікадзе японське командування запровадило у 1944 р. проти просування об'єднаних військово-морських сил союзників. Компанія досягла кульмінації під час битви за Окінаву у 1945 р., проте не змогла відвернути поразки у війні..

Конфуціанство — етико-політичне і релігійне вчення в Китаї. Основи закладені в VI ст. до н. е. Конфуцієм. Оголошувало владу правителя священною, дарованою Небом, а соціальне розшарування людей — загальним законом справедливості. В основу соціального устрою конфуціанство ставило моральне самовдосконалення людини, дотримання норм етикету. З II ст. до н. е. і до Синьхайської революції було державною ідеологією. В конфуціанстві відсутні жерці, немає місця містиці. Основний зміст культу: шанування власних предків.

Ламаїзм — тибето-монгольська форма буддизму, виник в Тибеті в VIII ст. Ламаїзм поширений в автономних районах Китаю, Монголії, окремих районах Непалу та Індії. В XVII ст. дістався Росії, де знайшов послідовників серед бурятів, тувінців і калмиків. В ламаїзмі, який визнає всі догмати буддизму, особлива роль у спасінні відводиться ламам, без допомоги яких людина не може досягнути нірвани і потрапити рай.

Мамлюки, мамелюки (араб. - невольники) — воїни-раби, з яких складалася гвардія єгипетських султанів, що правили в XII-XIII ст. у Єгипті, Сирії, Месопотамії, Південній Аравії і перетворилися на військово-феодалну еліту. Фактично керували Єгиптом з 1171 до 1517 р. У 1811 р. за наказом турецького намісника Єгипту паші Мухамеда Алі мамлюки були винищені.

Махалварі (маузавар) — земельно-податкова система, введена Ост-Індською компанією в Північних і Північно-Західних районах Індії в першій половині XIX ст. при якій одиницею оподаткування було все село (махал), староста якого здійснював подальший розподіл податку серед членів сусідської сільської общини.

Мекка — місто в Саудівській Аравії, адміністративний центр провінції Хіджаз, головний релігійний центр ісламу та місце паломництва мусульман.

Мінь — народ в Китаї, чотири основних стани: шеньші (ші), землевласники і землероби (нун), ремісники (гун), торговці (шан).

Міцубісі — одна з найбільших японських фірм XIX-XX ст. З'явилася на базі створеного сім'єю Івасакі промислового підприємства. В кінці XIX ст. користувалася пільгами, наданими урядом. Сфера інтересів — виробництво металу, текстилю, машинобудування і електротехніка. У 1919 р. заснований банк Міцубісі, який завершив перетворення компанії в монополістичне об'єднання.

Міцуї — найбільший фінансово-промисловий концерн Японії. В XVII в. торговець Такатосі Мицуї заснував міняльну контору. Незабаром Міцуї стали фінансувати уряд сьогунів, вкладали гроші в розвиток мануфактур. В середині XIX ст. торгово-фінансова сімейна компанія Міцуї підтримала опозицію, яка виступала проти режиму Токугава. В подальшому активно співпрацює з імператорським урядом. В 1876 р. був заснований “Міцуї Банк”, компанія еволюціонувала в фінансово-промислове об'єднання монополістичного типу.

Молодотурки — європейська назва націоналістичної організації “Єднання і прогрес”, заснованої в Османській імперії в 1889 р. Очолила боротьбу проти тиранії султана. Під час Молодотурецької революції (1908-1909) молодотурки прийшли до влади, але не вирішили поставлених перед собою завдань. Після поразки Туреччини в Першій світовій війні партія

молодотурків була розпущена (1918).

Національно-визвольний рух — будь-який суспільно-політичний рух, учасниками якого є представники певної етнічної спільноти (племені, народності, нації), що ставить за мету визволення своєї країни від чужоземного панування. У вужчому розумінні це той рух, що виникає і розвивається від початку Нового часу і до наших днів. Такі рухи відрізняються від визвольної боротьби народів з іноземними поневолювачами в попередні епохи насамперед тим, що розгортаються під чітко вираженими національними гаслами і мають за кінцеву мету об'єднання в межах єдиної національної держави усіх територій, населених представниками свого етносу.

Негритюд — концепція, що розвинулася впродовж останніх 60 років у контексті всесвітньої боротьби темношкірих народів за свободу і єдність. Вона репрезентує інтелектуальний відгук антильських та сенегальських негрів, що здобули французьку освіту, на французьке колоніальне правління і політику асиміляції. Наприкінці 40-50-х рр. ХХ ст. став філософським та історичним виявом прагнень африканців до політичної й культурної свободи й самореалізації. Негритюд — це комплекс цивілізаційних, культурних, економічних, соціальних, політичних цінностей, які характеризують чорні народи, точніше негроафриканський світ. Почуття спільності, ритму, хист до міфотворчості є сутнісними елементами негритюду.

Османізм — ідейно-політична доктрина “нових османів” і молодотурків в Османській імперії кінця ХІХ ст. Вона проголосила “рівність і єдність” всіх народів, які населяють державу, однак фактично

виправдовувала збереження панування над нетурецькими народами.

Ост-Індська компанія англійська — компанія англійських купців, створена в 1600 р. для торгівлі з Індією і деякими країнами Південної і Південно-Східної Азії (Цейлон, Бірма, Малайя). З часом перетворилась в потужну державну організацію, яка керувала англійськими володіннями в цьому регіоні. Мала армію і апарат колоніального управління. Існувала до 1858 р.

Панісламізм — релігійно-політична ідеологія, в основі якої лежать уявлення про єдність мусульман всього світу і необхідність їх згуртування в єдиній мусульманській державі. Сформувався в кінці XIX ст. Відбив спроби об'єднати визвольний рух зі зміцненням позицій реакційних ханів, великих землевласників, мулл. В Османській імперії кінця XIX — початку XX ст. правлячі кола використовували панісламізм як знаряддя своєї політики.

Пантюркизм — ідейно-політична доктрина правлячих кіл Османської імперії (Туреччині) на початку XX ст. Проголошувала об'єднання під владою Туреччинин всіх тюркомовних народів.

Райятварі — земельно-податкова система в Індії, введена на початку XIX століття англійською колоніальною адміністрацією. При райятварі верховним власником землі стала держава, а право володінні на неї закріплювались за селянами в безстрокову оренду, тобто де-факто заможні селяни ставали власниками землі.

Рух неприєднання — назва групи країн, пов'язаних довільною

угодою неучасті у будь-яких військово-політичних блоках. Основою для формування Руху став дух “Бандунга” — концепція єдиної політики держав “третього світу”, що була вперше сформулювала на Бандунзькій конференції (1955 р.), де 23 азіатських та 6 африканських держав проголосили свій нейтралітет і неприєднання до будь-яких блоків. У 1961 р. у Белграді відбулася перша конференція країн, що не приєдналися. Нині Рух неприєднання об'єднує понад 100 держав. В основі його діяльності — використання таких загальних принципів, як неучасть у будь-яких військово-політичних блоках, антиколоніалізм, мирне співіснування, міжнародне роззброєння і повага до цілісності й суверенності інших держав. З Рухом неприєднання було тісно пов'язане звільнення країн “третього світу”, що відбувалося внаслідок деколонізації після Другої світової війни. З середини 1970-х рр. разом із протистоянням Схід-Захід поглиблюється глобальна проблема конфронтації між “багатою” Північчю та “бідним” Півднем, що позначається на економічній, соціальній, політичній та культурній сферах. Ця проблема нині є однією з тих, що входять до сфери розгляду Руху неприєднання.

“Талібан” — релігійно-політичний рух в ісламі; форма правління ісламською державою. Виник у 1994 р. Його ядро становлять слухачі пакистанських медресе, які, проголосивши своєю метою подолати безвладдя та встановити елементарний порядок в Афганістані, перейшли пакистансько-афганський кордон і контролюють значну площу території країни. Таліби намагаються відтворити форму державного правління Арабського халіфату часів “перших чотирьох праведних халіфів”, що побудували єдину мусульманську імперію. Метою талібів є створення умми — вселенської громади мусульман, де місцеві національні риси ісламу розчиняться у єдиній державі на засадах ісламської теократії.

Хунвейбіни (червоні вартові) — учасники створених у 1966 р. під час так званої культурної революції в Китаї загонів школярів та студентів. Хунвейбінів разом із цзаофанями залучали до розправи з політичними й громадськими діячами, яких вважали противниками існуючого ладу в країні. З 1968 р. хунвейбіни зійшли з політичної арени.

Цзаофані (“бунтівники”) — учасники загонів, що створювалися у Китаї для допомоги комуністичному урядові в здійсненні т. зв. культурної революції у др. пол. 1960-х рр. До їх складу належала переважно люмпенізована молодь, яка, сліпо виконуючи вказівки свого керівництва, жорстоко розправлялася з інакодумцями.

Шаріат (належний, намічений шлях) — зведення правових і теологічних норм, які проголошені ісламом “вічним і незмінним” плодом божественних настановлень. Спирається на загальні положення Корану й Сунни про поведінку мусульман. Конкретні форми шаріату розроблені ісламською системою нормативного регулювання (фікхом). Його розробка була завершена в XI-XII ст. У 1970-х рр. мусульманські теологи закликали до відновлення правових норм шаріату. Шаріат має силу закону в країнах, де іслам є державною релігією (напр., Ірані, Афганістані за влади талібів, у Чеченській республіці Ічкерія).

Шіїзм — один з двох основних (поряд із суннізмом) напрямів у ісламі, прибічники якого визнають тільки Коран, заперечуючи більшість положень Сунни. Шіїти не визнають сунітських халіфів, головними провідниками у мусульман вважаючи імамів.

Рекомендована література

Бродський Р.М., Енольський З.А. Нова історія країн Азії та Африки. - К., 1979, 1986.

Головченко В.І., Рубель В.А. Нова історія Азії та Африки. Колоніальний Схід (кінець ХІХ — друга третина ХХ ст.). - К., 2010.

Козицький А.М. Новітня історія Азії та Африки. - Львів, 2004.

Рубель В.А. Нова історія Азії та Африки. Постсередньовічний Схід (ХVІІІ — друга половина ХІХ ст.). - К., 2007.

Світова історія ХХ століття: Енциклопедичний словник. - Львів, 2008.

Сергійчук І.М. Новітня історія країн Азії та Африки (1918 — кінець ХХ ст.). - Суми, 2003.

Сергійчук І.М. Китай у нові і новітні часи: Практикум: навчальний посібник. - Суми, 2006.

Навчально-методичне видання

Марущенко
Олександр Володимирович

Термінологічний словник-довідник
з історії країн Азії і Африки нового і новітнього часу

Факультет історії, політології міжнародних відносин
Карпатського національного університету імені Василя Стефаника

УДК 94.5+94.6 (038)
ББК 63.3 (2/8) я 73
Т 35